

nélkül, szókén, mosolygósan. Mintha nem is négyéves háború lenne mögötte.

A szovjet hadsereg elérte a Duna vonalát. Pest felszabadult. Január 21-én én is ott álltam a Duna partján, közel a Boráros térhez. Köd volt, Budáról csak vaktában lövöldöztek át a németek. Egy-két „élelmes” ember már előjött a pincéből és fosztogatta a környék üzleteit, lakásait, hivatalait. Mindenfelé halottak heverték az utcákon.

Parancsnokságom a Tűzoltó utca egyik házában rendezkedett be. Itt ismét fogadalmat tettem a titoktartásra, majd január 23-án a gödöllői fogolytáborba kerültem, azzal a feladattal, hogy alakítsam meg a 3. vasútépítő dandár II. zászlóalját.

Sok munka előzte meg, amíg a 800 fős zászlóalj felkészült és február 27-én elhagyhatta a fogolytáborot.

FELKAI DÉNES

SPANYOLORSZÁGBAN

A spanyol Nemzetközi Brigádok főhadnagya lettem

Amikor 1937 júniusában Bolognában doktoráltam, már javában folyt a fasiszták támadása a népfront Spanyolországa ellen. Nagy izgalommal léptem át az olasz—francia határt: végre, életemben először, demokratikus országba kerültem. Első benyomásaim nem voltak rosszak. Az „UNITE” egyik rendezvényén összekerültem a baloldali magyar egyesület tagjaival, sőt kivittek Bonneville-be is, amely a Marne folyó partján terül el. A magyar munkások kedvelt kirándulólhelye volt ez: szabad idejünkben ide kirándultak, gondfeledten ettek, ittak, táncoltak. A július 14-i nemzeti ünnepet Le Havre-ban töltöttem. Életem felejthetetlen élménye volt. Sok tízezer francia nő és férfi vonult fel az utcán vörös zászlók alatt, zenekarok, énekszó kíséretében. Nagy transzparenszeket vittek, éltették a spanyol nép dicső háborúját, ütemes jelszavak hangzottak el a francia dolgozók helyzetének a javítására, szidták a Daladier-kormányt. Mindez eddig ismeretlen élmény volt számomra. Körülbelül két hónapot töltöttem Franciaországban, ezalatt megtanultam valamit franciául és az ország életének főleg a pozitív, optimista részét ismertem meg.

1937. szeptember első napjaiban elhatároztam, hogy most már átmegegyek Spanyolországba. Közben barátaim segítségével összeköttetésbe kerültem a Francia Kommunista Párttal. Mint orvost örömmel fogadtak és felajánlották a segítségüket a Spanyolországba való kijutáshoz. Abban az időben ez már nem is volt olyan könnyű. A határ felé utazókat gyakran elfogták, bebörtönözték, majd kitoloncolták. A hajóra szállás sem volt nagyon biztató: a Spanyolország felé tartó hajókat „ismeretlen” tengeralattjárók egyremásra megtorpedózták. A Francia Kommunista Párt egyik párizsi szervezetében azt javasolták, kérjek spanyol hazatérő útlevelet, így a legkevésbé

veszélyes. Áttelefontak a spanyol nagykövetségre, ahol rögtön fogadtak és rövid időn belül kezembem is volt a hazatérő útlevelem. A névváltoztatással sem volt különösebb probléma: Dénes spanyolul Dionisio. Tekintve, hogy a spanyoloknál legalább két keresztnév divatos, egyik — Pista nevű — barátomtól kölcsön vettem az Esteban nevet, a vezetéknevem pedig Frie-gó lett. Így a teljes spanyol nevem Dionisio Esteban Frie-gó-nak hangzott.

Az útlevelembe francia kiutazó vízumot kellett kérnem a rendőrségen, a Notre Dame szomszédságában. Sohasem felejttem el. Egy tisztviselőnek adtam elő kérésem, aki azonnal nagy kérdőíveket rakott elém kitöltésre. A kérdőíven ilyen kérdések szerepeltek: apja neve, anyja neve, lakásuk címe stb. Ez váratlanul ért, erre nem voltam felkészülve. Rögtönözniem kellett: beírtam volt olasz házigazdáim nevét és címét, így ezt el sem felejtettem. Utána leültettek várni. Elővettem egy regényt és olvastam. Két óra múlva már gyanús volt, hogy nem szólítottak. Odamentem a már ismert tisztviselőhöz, hogy mi van. Erre még ő szabadkozott, hogy már sokszor szólítottak, de senki sem jelentkezett. Hiába, még meg kellett szoknom az új nevemet.

Az útlevelemmel, vízummal ismét jelentkeztem a pártnál. Innen még átküldtek az „Aide pour l'Espagne” (Segítség Spanyolországnak) nevű szervezet-hez. Kaptam ajánlólevelet Barcelónába a katonai főparancsnoksághoz, sőt egy mikroszkópot is a kezembe nyomtak, hogy azt vigyem magammal.

Másnap kikísértek a vonathoz és elindultam. Felszereltem magam újsá-gokkal, könyvekkel, így gyorsan telt az idő. Üres fülkébe szálltam, de nem unatkoztam. Perpignan felé azonban váratlanul beszállt egy ismeretlen férfi. Mindenképpen ismerkedni igyekezett velem és kérdezte, hová utazom. Már közeledtünk a spanyol határ felé, nem mondhattam hát, hogy Párizs-ba. Azt meséltem, hogy spanyol vagyok, hazautazom. Erre megszólalt spanyolul, de én nem tudtam spanyolul válaszolni. Gyorsan leadtam az ilyenkor szokásos mesét: kiskoromban kerültem el otthonról, Olaszországban éltem és most hazamegyek. Persze ezek után alig vártam, hogy megszabadulhassak kellemetlen útítársamtól. Amikor kiment néhány percre, meg-ragadtam kis csomagomat és a vonat másik végében berontottam egy üres kupéba. Közben befutottunk Port Bou határállomásra. Alig állt meg a vonat, rohantam a spanyol határőrséghez. Átadtam a magammal hozott ajánlóleveletemet. Mikor megtudták, hogy önkéntes orvos vagyok, megöleltek, és a legelső vonattal elindítottak Barcelona felé.

Az állomáson ott állt a híres „kék expressz” maradványa: kívülről még kék is volt egy-egy vagon, de az ablakok kitöredezve, a valamikor elegáns ülések felszakítva. Ugyanakkor az egész szerelvény zsúfolásig tele volt zöm-mel idősebb férfiakkal és nőkkel, meg gyerekekkel. Rekkenő hőség volt, mindenki alaposan megrakodott étellemmel, sok baromfit is cipeltek maguk-kal. A sok kacsákkal tele szatyortól alig tudtam elhelyezni a lábam, féltem, hogy lepiszkítanak. Végre elindultunk.

Már vagy egy órája spanyol földön jártunk, a vonat a tengerparton épít-tett töltésen haladt. Egy darabig gyönyörködtem a tájban, majd elmerültem olvasmányaimban. Egyszerre mozgolódás támadt: „Avion, avion!”, repülő-gép! — hangzott. Valóban közeledett egy repülőgép, de tekintve, hogy nagyon közel voltunk a határhoz, semmi rosszra sem gondoltam. Mikorra is-

mét feltekintettem olvasmányaimból, a vonat már állt és én jóformán egyedül maradtam a vagonban. Megragadtam a mikroszkópot, a kis csomagot, én is leugrottam a töltésre és futottam, ahová a többiek. A töltésbe egy kis óvóhely volt vágva, a bejáratát homokzsákokkal torlaszolták el. Éppen hogy beértem, amikor a repülőgép elkezdett bombázni és géppuskázni. Sok golyó csapódott a bejárat közelébe, majd megsüketültünk a rémítő zajtól, a becsapódó portól pedig majdnem megfulladtunk. Szörnyű érzés volt. Az öreg emberek a földre borultak, keresztet vetettek, imádkoztak. Én voltam az egyetlen fiatal férfi az óvóhelyen. Őszintén megvallva félttem, de szégyelltem volna lehasalni! A bombázás, géppuskázás körülbelül egy órát tartott. Kiderült, hogy vasúti híd volt előttünk, azt akarták lerombolni. Részben sikerült is: a mi oldalunk ép maradt, de az ellenoldal megsérült. Több helyen eltalálták a vonatot is, de csak géppuskagolyók, így a kár nem volt jelentős, az utasok közül senki sem sérült meg. Ez volt az első találkozásom a bombázással. Túlestem a tűzkeresztségen és meg voltam elégedve magammal, nem viselkedtem túl gyáván, talán azért sem, mert még fel sem tudtam mérni, mit is jelent a bombázás. Az egyébként néhány órai út Barcelónáig majdnem egy teljes napot vett igénybe és útközben többször is bombázták vonatunkat.

Barcelónában csak két napot töltöttem. A város nagyon lenyűgözött. Az élet igen mozgalmas volt. Sokféle politikai párt működött, melyek között akkor nehezen tudtam eligazodni. Mivel olaszul és franciául beszéltem, elég jól meg tudtam értetni magam, viszont nem mindig értettem, amit nekem mondtak.

Barcelona politikailag is izgalmas napokat élt át akkor, megérkezésem előtt nem sokkal vertek le egy fasiszta felkelést. A katalánokkal nem volt könnyű a helyzet. A nemzetközi brigadistákat — minthogy zömükben kommunisták voltak — nem imádták. Mesélték, hogy eleinte sokan eltűntek közülük és senki sem tudott többé a nyomukra akadni. A város szintén több bombázást élt át ott tartózkodásom alatt. A fényszórók, a légelhárítók munkáját, a védők és a támadó gépek harcát óriási tömegek figyelték az utcákon igen nagy izgalommal. A harc puszta látványa is izgatta az embereket.

Barcelónából Albacetébe kellett indulnom. Itt volt a nemzetközi brigád bázisa. A vonat, amellyel útnak indítottak, katonákat szállított a frontra, dél felé. Legnagyobb meglepetésemre nem állt meg Albaceténel, csak lassított. A spanyolok, akikkel együtt utaztam, bátorítottak, hogy ugorjak gyorsan le. Nekem a mozgó járművekről való ugrálgatásban nem volt gyakorlatom. Mire elszántam magam, már elhagytuk a várost. A spanyolok, hogy segítsenek elhatározásomban, kidobták a szerelvény ajtaján kis táskámat, és bátorítottak, ugorjak, mielőtt a vonat gyorsít. Végre elszántam magam. Az ugrás ugyan jól sikerült, messze a sínektől, de sajnos egy tócsában értem földet, így jó vizes lettem. Az elhagyott vidéken végre emberekkel találkoztam, akik egy házhoz irányítottak. Kiderült, hogy valamilyen repülőegységhez kerültem. Tájékoztatásom után rövideken előállt egy gépkocsi és beszállított a városba, a nemzetközi brigádok bázisára. Itt szívélyesen fogadtak. Miután a káderezésnél kiderült, hogy jól beszélek olaszul, közölték: az olasz „Garibaldi” brigád 4. zászlóaljja most van alakulóban és oda osztanak be zászlóalj-vezetőorvosnak. Olasz antifasiszta ugyanis

sok jelentkezett Spanyolországba harcolni a fasizmus ellen, volt köztük számos értelmiségi is, de orvosuk egy sem akadt.

Minthogy általános orvos voltam, kineveztek orvos-főhadnagynak. Katonarvosai kiképzést nem kaptam, mégis, néhány napi albacetei tartózkodás után, útba indítottak Katalóniába, Spanyolország északi részére, San Estebanba. Ott szervezték 1937 szeptember végén a 4., „Garibaldi” zászlóaljat. Tekintve, hogy a „Garibaldi” brigád már előzőleg nagy harcokban vett részt és jelentős veszteségeket szenvedett, a zászlóalj zömmel spanyolokból állt: velük töltötték fel a hiányokat. San Estebanban összetalálkoztam a magyar Anna Máriával és felejthetetlen magyaros palacsintával ünnepeltük a találkozót.

A zászlóaljat rövidesen Teruel felé küldték, majd az extremadurai frontra. 1938 januárjában hastífuszt kaptam és beküldtek a 45. hadosztály kórházába. A lábadozás idejére, mivel igen rossz állapotban voltam, Benicasimba kerültem, a valamikori tengerparti üdülőhelyre, a Barcelona—Zaragoza útvonalon. Zömében egyemeletes kis villákból állt. Itt is orvoshiány volt, így 8—10 nap múlva már magam is gyógyítottam az itt levő betegeket.

Benicasim politikai megbízottja Ferenc Simon volt, a magyar zászlóaljtól, az őrség parancsnoka pedig ugyancsak magyar, Szabó Sándor elvtárs, csepeli munkás, 1919-ben egy csepeli zászlóalj komisszárja. Amikor megtudták, hogy a kórházban fekszem, megkerestek és esténként többször is összejöttünk. A kórház autójavító műhelyében dolgozott két felvidéki magyar. Mivel fontos feladatot teljesítettek, ők még a háborúban is viszonylag könnyen jutottak borhoz. Egy este Ferenc és Szabó elvtársak eljöttek értem, hogy az autószerelők meghívtak egy pohár borra, és legalább énekelünk néhány magyar nótát is. Természetesen örömmel elfogadtam a meghívást. Ittunk, énekelünk, a végén azt hiszem, már csak ittunk. A bor nem volt valami kiváló minőségű, de így is jól esett. Az utolsó pohár után Szabó elvtárral együtt indultam vissza szállásom felé, mert az őrség villája és az én lakásom szomszédosak voltak...

Néhány nap múlva, 1938. március 15-én, a fasiszták sikeres támadása következtében megindult Katalónia elvágása a központi fronttól. Benicasimtól nem messze, Caspéhoz közeledett a front. A dátumra azért emlékszem, mert aznap következett be az Anschluss. Felszólították a kórház ápoljait, hogy aki tud, jelentkezzen önként a frontra. Természetesen az elsők között jelentkeztem. Mivel Caspéhoz vonták előre a 45. hadosztály kórházát, ismét ide kerültem. Fantasztikus munkát végeztünk a kórházban. Két héten keresztül alig aludtunk naponta két-három órát, a sebesülteket kellett operálni, vagy a továbbszállításához előkészíteni. Én a sebesültek, betegek elosztását végeztem.

1938 áprilisában Cambrillsba helyeztek, az 5. madridi hadtest kórházába. A hadtestnek Lister tábornok volt a parancsnoka. A fiatal orvosok között viszonylag jó belgyógyásznak számítottam és jól beszéltem már spanyolul is, így esett rám a választás. Cambrills kis halászfalu Tarragona közelében, a tengerparton. A kórházat egy volt kolostorban helyezték el, igen jó körülmények között. Én vezettem az egyik 200 ágyas belgyógyászati osztályt. Óriási munkát végeztünk, nagy volt a sebesült- és betegáramlás, különösen az Ebrói Front létrejöttékor. Frontkórházként működtünk, így nálunk csak

sürgős sebészeti ellátásra került sor, szakellátásra a betegek Barcelonába és más észak-katalán kórházakba kerültek. Jól dolgozott a kórház komisszárja — egy volt madridi cipész —, a pártszervezet és a pártpropaganda is.

Ebben az időben már rendszeresen soroztak, és a háború szükségleteinek megfelelően hívták be a korosztályokat katonának. De milyen óriási volt a különbség az önként jelentkeztettek és a behívottak morálja között! Egy jellemző eset: önként jelentkező katona, akinek régi tüdőtuberkulotikus folyamata aktivizálódott, igen súlyos állapotban kerül a kórházba, mégis visszaszökik az alakulatához. Újonnan sorozott 40 éves férfi: a fronton az első bombázás alkalmával némának tettei magát. A kivizsgálásnál kiderül, hogy semmi baja sincs. A szimulánsok részére rendszeresítettem az „5-ös” számú injekciót, 10 cm³ forralt tejet, a farba adva. Rendszerint 39—40 fokos lázat okozott és néhány napig tartó fájdalmat. Néma barátunk a második injekció után már jól beszélt és önként jelentkezett a frontra.

A cambrillsi kórházban gyakran találkoztam a magyar zászlóalj sebesülteivel, betegeivel. Az 5. madridi hadtest vezetőorvosa, dr. Villa, jól képzett spanyol orvosszázados, gyakran meglátogatta a kórházat, de többször megfordult nálunk Lister tábornok is. A kétszázas belgyógyászati osztályon egyedül voltam orvos, de dolgoztam mellettem egy spanyol practicante (felcser), aki több évi komoly egészségügyi gyakorlattal rendelkezett, egy másodéves spanyol orvostanhallgató, egy jól képzett főápolónő, és több, a háború alatt kiképzett ápolónő. A kórházat, mivel nem messze feküdt a fronttól, gyakran bombázták a tetejére festett hatalmas vörös kereszt ellenére is, de szerencsére emberéletben nem esett kár.

A cambrillsi kórházban töltött időre ma is kellemesen gondolok vissza. Ez nemcsak az általában jó légkörnek volt köszönhető, hanem az ott dolgozó egyik ápolónőnek, Emilia Cervello de Rieranak is. Három évvel fiatalabb volt mint én, eredetileg tanítónő egy Cambrills-tól néhány kilométerre levő községben. Igen jó barátságba kerültünk, megfordultam a házuknál is. Apja törpebirtokos volt. Emilia hatásomra igen aktívan bekapcsolódott a pártmunkába, később a kórházból Barcelonába, a Pártközpontba helyezték. A város bevétele után a Pártközponttal Figuerasba került, itt még meglátogattam egyszer, majd a St. Cyprieni koncentrációs táborban találkoztunk ismét össze. Utolsó hírem az volt róla, hogy 1941 szeptemberében a franciák egy csoporttal erőszakkal áttelepítették Spanyolországba.

A cambrillsi kórházból 1938 szeptemberében kerültem el. Ezt követően Barcelonában jártam, a Spanyol Kommunista Párt központjában — a külföldi tagok magyar szekciójában — párttagságom rendezése végett. 1937-es párttagsággal adták ki a tagsági könyvem. A kórházban nagy búcsúünnepséget rendeztek elmenetelem előtt, ajándékot is kaptam a kedves szavak mellé. Meghatottan vettem búcsút a kórháztól, majd elindultam a nemzetközi brigádok gyűjtőhelye és az új, ismeretlen jövő felé.

A spanyolországi hadieseményekkel és az azokkal kapcsolatos élményeimmel nem óhajtok foglalkozni, ezt már előttem számosan, köztük magyar bajtársaim is többen, megtették.

Emlékeimből röviden csak a nemzetközi brigádok egészségügyi szolgáltatóról és a brigádok hátországi munkájáról szeretnék néhány szót szólni. A nemzetközi brigádok egészségügyi vezetője Albacetében, a bázison, dr. Fra-

nek — eredeti néven dr. Pjotr Kolarov — volt, hazája felszabadítása után bolgár egészségügyi miniszter. A szolgálatot valószínűleg a szovjet hadsereg tapasztalatai alapján szervezték. A zászlóaljknál zászlóalj-vezetőorvos szolgált, segélyhellyel, sebesültszállító autóval; a századoknál egészségügyi és sebesültszállító katonák dolgoztak. A hadosztályok már kórházakkal voltak ellátva, sebesült-, belgyógyászati és fertőzőbeteg-részleggel, fertőtlenítő alkalmatossággal. A hadosztálykórházak főleg a sebesültek, betegek osztályozására és továbbszállítására szolgáltak. A sebesültek és a betegek — a hadihelyzettől függően — csak hosszabb-rövidebb ideig maradtak ott. Hadműveletek idején a hadosztálykórházakat mozgó sebészeti és sebesültkiürítő részlegekkel erősítették meg. Számos jól felszerelt mozgó sebészeti ambulanciával is rendelkeztek a brigádok, amelyeket a nemzetközi segélyszervek szereltek fel. A sebészeti műtőkocsikon rendszerint az adakozó szervezet neve is fel volt tüntetve. Az itt dolgozó sebészeti egységek közül számos az Amerikai Egyesült Államokból érkezett. Ezeknél eleinte az volt a szokás, hogy meghatározott időre, pl. fél évre vállaltak önkéntes munkát a köztársasági hadseregben, utána hazaküldésüket kérték. A hadosztálykórházakból a sebesültek, betegek hátországi, szakosított kórházakba kerültek.

Nagyobb sebesült- és betegáramlás esetén annak a helységnek a nőszövevénye, ahol a hadosztálykórház működött, egy-két személyt a kórházba delegált, akik néhány kedves szón kívül tejeskávéval, cigarettával, esetleg édességgel kínálták a sebesülteket, betegeket, már az érkezésükkor. Ez a kedves szokás láthatóan jó hatást váltott ki a betegekből.

Érdekes volt a nemzetközi brigádok munkája akkor is, ha a frontról pihenőbe vonták őket vissza. A legfőbb cél a lakossággal való barátkozás volt. A katonák lemondtak kenyéradagjuk és kosztjuk egy részéről, és a helybeli gyerekek számára felállított étkezdének adták. Az úgynevezett kulturmunkások — általában tanítók — írásból, olvasásból, számolásból és egyéb tárgyakból oktatást indítottak mind a gyerekek, mind a felnőttek részére. A felnőtt fiataloknak filmeket vetítettek, táncsal egybekötött kulturális estéket szerveztek. A hatás sohasem maradt el. Előfordult, hogy a nemzetköziek érkezését ellenségesen, zárkózottsággal fogadták a helybeliek, de elmenetelükkor könnyes szemmel intettek istenhozádot.

Spanyolországban körülbelül 1000 magyar harcolt, főleg a „Rákosi” században, illetve később a „Rákosi” zászlóaljban, de számos más nemzetközi és spanyol egységben is. Madrid, Jarama, Teruel, Guadalajara, Huesca, Brunete, Aragon, Extremadura és az Ebro menti dicsőséges harcok mind őrzik a magyarok emlékét.

Több magyar orvos harcolt Spanyolországban. Dr. Bakáts Tibor, dr. Beer (Gorian) Imre, dr. Dénes Zoltán, dr. Gárdonyi József, dr. Haahn Géza, dr. Haraszti István, dr. Kálmán András, dr. Kiszely János, dr. Mezei Imre, dr. Róbert Béla, dr. Somogyi György, dr. Vas György és a többiek, úgyszintén az egészségügyiek, mint Baschné Anna Mária, Mező Imréné, Pongrácz Károly stb., becsülettel megállták a helyüket — dicsőséget szerezve a magyar egészségügyi dolgozóknak.

1938 szeptemberében — a Népszövetség döntésének megfelelően — kivonták a nemzetközi brigádokat a Spanyol Köztársaság hadseregéből. A

spanyol köztársasági kormány azt remélte, hogy ezzel a lépésével elősegítheti a német—olasz fasiszta haderők kivonását Franco Spanyolországából.

A volt internacionalisták gyülekezőhelye egy Palafrugell nevezetű kis városka volt, Katalónia északi részén. Én — mint említettem — először a 12. „Garibaldi” brigád 4. zászlóaljánál, majd a 45. hadosztály, végül pedig az 5. madridi hadtest kórházában szolgáltam. Így a magyarok közül csak azokat láttam, akik mint betegek, vagy sebesültek kerültek hozzám.

A magyar zászlóalj katonáinak zömével is csak Palafrugellben találkoztam először. Itt ismerkedtem meg az egyik század komisszárijával, Firtos — Rajk — Lászlóval. Itt kezdtük tervezgetni, már akinek erre volt reális alapja, életünk további alakítását. A harcoktól távoli intermezzo azonban nem sokáig tartott, mert 1939 januárjában veszélybe került Barcelona, és önként jelentkeztünk — többen komoly sebesülésekkel, mint Rajk László, vagy fél karral, mint Gyáros László — a város védelmére. A várost azonban nem lehetett tartani: az internacionalisták visszaözlöttek a francia határ közelébe, amelyet a Daladier-kormány a nemzetközi felháborodás hatására csak akkor nyitott meg előttünk, amikor Franco fasisztái már egészen a közelünkbe nyomultak.

A közel három évig tartó egyenlőtlen küzdelem 1939 májusában véget ért, a nemzetközi támogatást élvező túlerő és belső árulás következtében. Az északi front felbomlásakor — 1939. február 9. és 11. között — sok spanyol katonai egység és civil, több mint 300 000 antifasiszta lépte át a spanyol—francia határt. A francia nagytőke reakciós kormánya a spanyolországi menekülteket szigorúan őrzött koncentrációs táborokba zárta.

Francia koncentrációs táborokban

1939. február 9. A spanyol oldalon még egy spanyol század tisztelgett előttünk, de néhány méterrel arrább már a francia Garde-Mobil sorfala között lépegettünk. Egyenként megmotoztak, nem rejtünk-e fegyvert magunknál. Ezután következett a nagy menetelés. A spanyolországgal együtt már több mint 150 km-es út volt mögöttünk és roppant fáradtak voltunk, ám a francia csendőrök kegyetlenül hajszoltak bennünket, azt állítva, hogy csak néhány kilométert kell gyalogolnunk. Ebből az volt az igazság, hogy a csendőrök, akik falutól faluig kísérték, valóban csak néhány kilométert tettek meg. Mi azonban hajnaltól késő estig meneteltünk, míg végre felcsillantak a sötétben egy kerítés mögül a reflektorok: Argelès sur Mer, az első tábor. Bejárata előtt szenegáli néger katonák és francia tisztek fogadtak bennünket, majd megkezdődött az itthoni csendőrtisztektől jól ismert „hipiselés”. A tisztek a karórákat, a fényképezőgépeket és minden egyéb értéket elszedtek tőlünk. Ha valaki tiltakozni próbált, a francia demokrácia nagyobb dicsőségére, megismerkedett a francia tiszti csizma keménységével.

A franciák több tízezer embert zsúfoltak itt össze; a táborot drótkerítések több részre osztották, de barakknak, vagy egyéb hajléknak nyoma sem látszott. Szívet facsaró látvány volt, hogy mellettünk spanyol nők és gyermekek, a februári hidegben, a dermesztő szélben, hasonló körülmények között tengődtek. Illemhely híján pokrócokat tartottak egymás elé, úgy végezték dolgukat. Néhány szivattyús kút működött csak a tengerpart fő-

vényén, kétes ízű vizet adva. Az „eredmény” nem maradt el: hasmenéses megbetegedés tört ki. Élelmünk mindössze kenyér és konzerv volt. A táboron kívül tumultuózus jelenetek játszódtak le. A Francia Kommunista Párt képviselőjét, aki látogatóba akart jönni, megverték. Ebből parlamenti interpelláció, majd bocsánatkérés lett.

A szenegáli négereket nemsokára arab szpáhi lovasokkal váltották fel. Egy hét múlva még mindig nem voltak barakkjaink. Az építéshez szükséges fát és kátránypapírt ugyan ott halmozták fel a tábor egyik részében, de az átjárót fegyveres szpáhi őrizte. Valamelyik élelmes nemzetközinek végre jó ötlete támadt: sorba állított néhányunkat, majd franciául vezényelni kezdett; a szpáhi erre szó nélkül kiengedett bennünket. Néhány óra leforgása alatt álltak a barakkjaink. Mire a csendőrtisztek észbe kaptak, már késő volt, lebontatni nem merték. A spanyol menekültek azonban még hosszú ideig fedél nélkül maradtak. Csak a Francia Kommunista Párt erélyes fellépésére javult valamit a helyzet.

Néhány hónap múlva Gurs-be vittek bennünket. Ez már német mintára megépített, szabályos koncentrációs tábor volt. A neve különben szépen hangzott: „Fogadó tábor”. A fabarakkok szabályosan sorakoztak egymás mellett, mosdóvájuk is voltak, amelyekbe naponta háromszor fél órán át folyt a víz, és konyha-barakkok. A tábort „île”-ekre azaz szigetekre osztották, szöges drótkerítéssel. A szigetekeken már volt gyengélkedő-barakk és egy emeletnyi magas illemhely, alatta hatalmas vasedényekkel; ezeket naponta kellett kihordani.

Az élelem itt már valamivel jobb volt. A naponta háromszori piszkos víz és tíz dekányi kenyér helyett most hosszú hónapokig lencsét kaptunk, amelybe birkahús is került néha — főleg azonban csontok —, és növekedett valamit a kenyéradag is. Engedélyezték csomagok és pénz küldését; csakhamar kialakult a tábori börze ahol pénzért sok mindent lehetett kapni. A tábor szintén több tízezer embert fogadott magába; a volt nemzetközi brigadistákon kívül az ide zártak legnagyobb része egykori spanyol katoná és civil menekült volt.

A nemzetköziek között sajátos helyzet alakult ki: azok, akik különféle demokratikus országokból jöttek — angolok, amerikaiak, belgák, szovjetek stb. — haza kérték magukat. De mi, akik az európai fasisztabarát, illetve fasiszta befolyás alatt álló országokból, Magyarországról, Jugoszláviából, Csehszlovákiából, Romániából, Lengyelországból voltunk, nem mehettünk haza. Több ország — így Anglia, az Egyesült Államok, Mexikó stb. — hajlandó lett volna befogadni bennünket. Marseilleben hajó várt ránk, de a franciák nem akartak megválni tőlünk. Eleinte dolgoztatni akartak, ám a csendőrök minden ilyen irányú kísérlete meghiúsult. A nemzetköziek jól szervezett egységet alkottak, saját parancsnoksággal, és utasítást csak attól fogadtak el. Hiába vertek, éhezettek bennünket, a mintegy ötezer emberrel csak úgy boldogultak, ha parancsnokságunkkal tárgyaltak. Ez pedig visszautasította a francia csendőrség munkára irányuló parancsait. Csak saját szükségletünkre voltunk hajlandók dolgozni.

Természetesen, hamar működni kezdett a „második hivatal”. Sajnos, a Spanyolországba érkezett több tízezer becsületes, az emberi haladásért, a szocializmusért lelkesedő és életét áldozni is kész ember között ott lap-

pangtak egyes országok titkosszolgálatainak beépített ügynökei is. Közülük sokan lelepleződtek Spanyolországban és nem bántak velük kesztyűs kézzel, de sajnos, néhányan átmentették magukat Franciaországba.

Nem felejttem el egy magát Schillernek nevezett orosz fehérgárdista esetét. Századosként szolgált Spanyolországban, a köztársaság vezérkari iskoláján. Az oroszokon kívül jól beszélt spanyolul, franciául, németül, sőt magyarul is, bár idegenes kiejtéssel. Alighogy átértünk a francia határon, kivált a sorból, és mint a „második iroda” egyik vezetőjével találkoztunk vele a Gurs-i táborban. Eleinte könnyű dolga volt, mert jelentős részünket név szerint ismert. A vezetőket kiválasztották, s miután jól összeverték őket, különféle büntetőtáborokba kerültek Gurs-ból. A könnyebben „puhítható” embereket rendszeres besúgásra használták fel a táborból való kijutás ígéretésével, esetleg néhány jobb falat juttatásával; az „olcsójánosoknak” egy-két cigaretta is elég volt. A besúgókat gyorsan kifigyeltük és kiközösítettük, sőt eleinte meg is vertük. A „második hivatal” azonban erősebb volt, ők többet vertek meg, illetve szállítottak el közülünk büntetőtáborokba, retorzióként.

A táborban minden nemzetiségnél illegális pártszervezet működött, ezek tábori vezetőséget is választottak, amelyek tartották a kapcsolatot — természetesen illegálisan — a Francia Kommunista Párttal.

Hamar rájöttünk arra, hogy a tábor nyomasztó légköre, a jövő kilátástalansága ellen egyetlen módon tudunk harcolni: el kell foglalni az embereket, követni kell a külvilág eseményeit. Időre beosztott napirendünk volt. Naponta tartottunk sajtószemlét: az elérhető francia lapokat fordítottuk. A legkülönbélebb tanulóköröket indítottuk: nyelvtanfolyamokat angol, francia és orosz nyelvből, magyar és világirodalomból, párttörténetből, biológiából; működtek technikai körök, amelyeket a köztünk levő mérnökök vezettek, volt műszaki rajz, építészeti kurzus stb. Aki mindent érdektelenül, közömbösen szemlélt, pszichikailag letargiába esett és furcsa módon fizikailag sem bírta a megpróbáltatásokat. Működött énekkar és különös izgalommal készültünk egy-egy magyar, vagy nemzetközi forradalmi évforduló megünneplésére. Különféle műhelyeink is voltak: alumínium csajkáinkat például megolvasztottuk és ezekből különféle dísz tárgyakat készítettünk.

A Gurs-i táborban kiharcoltuk, hogy a franciák engedélyezzék az ott levő orvosokból és egészségügyiemből, az egészségügyi ellátás megszervezését. Minden táborrészben létrehoztunk egy gyengélkedő-barakkot, és csináltunk egy központi „kórházat és rendelőt”, ahol a szakfeladatokat kellett el látni. Egy velünk hozott mikroszkóp, néhány sebészkesz, injekciós fecskendő, kevés gyógyszer és vegyszer volt minden felszerelésünk. Szakorvos, mint a szemész Dénes dr., alig volt köztünk, mindenhez kellett értenünk (én például egy ideig orr-, torok és fülészeti eseteket kezeltem — klinikai vizsgám óta először —, természetesen konzervatív módon). A sürgős sebészeti eseteket — a tábor francia katonáorvosai engedélyével — kórházba vitték. A francia katonáorvosokat, illetve egészségügyieket különben nem is láttuk, így lényegében teljesen magunkra voltunk utalva.

Munkánk színvonalára különben jellemző, hogy még a Garde-Mobilból is gyakran kerestek fel bennünket, úgy látszik jobban bíztak bennünk, mint saját honfitársaikban.

Palafrugellből nem sok emléket őrzök Rajk Lászlóról. Egyszerű ember volt, minden feltűnési vágy nélküli. Itt jött össze az egész volt 13. „Dąbrowski” brigád; naponta zászlófelvonás, zászlólevonás zenés katonai pompával, parancsolvasás... A magyar zászlóaljnak Keszöce András százados volt a parancsnoka és Gyáros László a politikai megbízottja. A brigád vezetői: Turuncsik őrnagy parancsnok és Sir őrnagy komisszár — mindketten lengyelek. Egy időben Szalvay Mihály őrnagy szintén mint brigádaparancsnok működött.

A táborból már több emlékem van Rajk Lászlóról. Ott, a szoros egymás mellett élés során, a lehangoló, sivár hétköznapokból már jobban kiemelkedett értékes emberi tulajdonságaival. Nem hiába nevezték az „aranyaszájú Firtos”-nak. Ragyogó szónok volt. Igen magával ragadóan, válogatott kifejezésekkel tudott beszélni; elvont témákról is egyszerűen, könnyen érthetően szólt. Tagja volt a magyar csoport illegális pártvezetőségének. Ilyen minőségben is sokszor szólalt fel. Az egyik spiclinek a magyar csoportból történő kizárása feletti vitának ő volt a vezetője. Keményen, pártosan szólalt fel: mély logikával mutatott rá a spicli erkölcsi züllésére, aki odáig vetemedett, hogy egyéni érdekből beárulta társait és ezzel veszélybe sodorta a magyar csoportot, sőt komolyan ártott a táborba zárt több ezer nemzetközinek is. Felszólalása fontos volt a csoport erkölcsi-politikai erejének megóvása szempontjából és a hatás nem is maradt el: egységesen elítéltük az árulót, megvetettük, kizártuk a csoportból, vállalva a francia csendőrök és a „második hivatal” retorzióját, a magyar csoporttal szembeni magatartásuk megkeményedését.

Ha az irodalomról esett szó, akkor volt Laci igazán elemében. Ő vezette az irodalmi szemináriumot, ő volt a szónoka az egyik március 15-i ünnepélyünknek. A forradalom méltatása, Petőfi szerepének ismertetése költészete tükrében, megállná a helyét akármilyen hallgatóság előtt ma is! Többen szavaltak, fellépett kórusunk is; az egész ünnepély felejthetetlen maradt valamennyiünk számára.

A franciák nem nézték jó szemmel a mi politikailag és fegyelmileg szervezett életünket. Be akartak sorozni minket a francia idegenlégióba. Ezt azonban ugyanúgy megtagadtuk, mint a dolgoztatást. Azzal sem érték el célt, hogy néhányunkat újra megverték és fogdába zártak. Erre kezdték kiválogatni a vezetőket, a hangadókat, és más katonai büntetőtáborba hurcolták őket. Az elsők között vitték el Münnich Ferencet és Rajk Lászlót. Különböző táborokba kerültek, nehogy az új helyen egységesen tudjanak fellépni. Így került Rajk Vernet-be.

Kitör a második világháború

1939. szeptember 1-én megkezdődött a második világháború: a németek megtámadták Lengyelországot. Úgy tűnt, Daladier Franciaországa szembe száll Hitlerrel. A táborban levő volt nemzetközinek gyűlést tartottunk és elhatároztuk, hogy valamennyien önként jelentkezünk a német fasiszták elleni harcra.

A jelentkezést mindannyian aláírtuk és átadtuk a tábor parancsnokságának. Közben azonban kiderült, hogy a francia vezetőknek fontosabb volt a

saját baloldali tömegekkel való leszámolás, mint a német fasiszták elleni harc. Első cselekedetükhöz tartozott a kommunista párt betiltása és egy sor vezető letartóztatása. Miután mindez nyilvánvalóvá vált, visszavontuk a jelentkezésünket. A franciák ismét kényszeríteni akartak bennünket, hogy vonuljunk be az idegenlégióba. A már korábbról ismert jelenetek megint megismétlődtek: verés, majd néhány elvtárs erőszakos elhurcolása. Tekintettel azonban arra, hogy mindig találtunk módot a külvilággal való kapcsolatok felvételére, a csendőrök kísérlete ezúttal is csődöt mondott. A franciák következő próbálkozása az volt, hogy legalább munkásszázadokba kényszerítsenek bennünket. Táborunk nemzetközi parancsnoksága kísérletképpen belement, hogy néhányan jelentkezzenek, de a rossz tapasztalatok miatt utólag a munkásszázadokba történő jelentkezést is visszautasítottuk.

Helyzetünk a táborban ismét rosszabbra fordult, hiszen a Francia Kommunista Párt, amely eddig szót emelt az érdekünkben, maga is élethalálharcát vívta a francia reakcióval.

Több mint egy évig tartó alkudozások után sem sikerült a reakciós francia vezetőknek megegyezniük Hitlerrel: Németország megindította csapatait Franciaország ellen. A reakciós érzelmű tisztek árulása következtében a harc rövid ideig tartott, a hadsereg megadta magát. Franciaország északi részét megszállták a németek, a déli részen kialakult a Vichy-Franciaország, az áruló Pétain marsall elnöksége alatt. Bennünket különféle táborokba szórtak szét; így kerültem én is egy csoporttal Vernet-be. Itt találkoztam össze ismét Rajk Lászlóval és az ott levő többi magyarral. Nem egy „sziget”-re kerültünk, de sikerült megtalálnunk a kapcsolatot. A táborban „német” rend uralkodott. Naponta sorakoztunk névsorolvasásra és ha a név hallatára valaki lassabban válaszolt, vagy nem kapta le elég gyorsan a sapkáját, már csattan is arcán egy hatalmas pofon. A szögesdrót-kerítést 3 méternél kevesebbire nem volt szabad megközelíteni, mert az őt a fegyverét használhatta. A táborból reménytelen volt a kijutás; innen csak Afrikába lehetett kerülni. Híre terjedt azonban, hogy német munkástoborzó csoport érkezik. A pártszervezet itt is működött és kiadta a jelszót: „Jelentkezni Németországba munkára, majd hazaszökni”. Ezzel könnyű remény csillant meg előttünk.

1941 március elején valóban megérkezett a német munkástoborzó csoport. A volt brigadisták közül mintegy 400-an jelentkeztünk, köztünk volt Rajk László is. A németek egyenként fogadtak bennünket egy hatalmas, üres barakkban. Úgyes pszichológiai hatással dolgoztak: a barakk négy sarkában egy-egy szálás német ült, a helyiség végében, hosszú asztal mellett, négyen foglaltak helyet, az asztal előtt három-négy méternyire egy szék állt, a jelentkező részére. Tudták hogy Spanyolországban harcoltunk; a szakmánk érdekelte őket és röviden az élettörténetünk. Megmondtam, hogy orvos vagyok. Arra a kérdésre, hogyan kerültem Spanyolországba, azt válaszoltam: a Vöröskereszt útján. Erre kijelentették, hogy orvosra nincs szükségük. Megijedtem, hogy nem visznek el. Vállalok bármilyen fizikai munkát is — tettem hozzá —, mert „nagyra becsülöm Németországot”. A bizottság megköszönte a jelentkezést, de semmit sem válaszolt egyikünknek sem. Május elején érkeztek ismét vissza és egy hatalmas barakkban gyűjtöttek össze bennünket. Az egyik jól megtermett német felolvasta azok nevét, akiket

a bizottság elfogadott: köztük voltunk többen, magyarok is. Rövid eligazítást adott: május 25-én, vonattal indulunk. A beszédet így fejezte be: Tudjuk, hogy maguk kicsodák, nekünk azonban szükségünk van becsületes munkásokra. Jelszavunk: „Arbeiten und Maul halten!” (dolgozni és pofa be!).

Nem voltak illúzióink, de reméltük, ezzel is közelebb kerülünk otthonunkhoz.

Németországban

Május 25-én reggel csakugyan sorakoztattak bennünket a francia csendőrök, kivonultunk az állomásra és felszálltunk egy személyvonatra. Minden fülkébe 7 nemzetközi és egy csendőr. Így érkezünk meg a demarkációs vonalhoz. Ott a következő jelenet játszódott le előttünk: egy fiatal kis mitugrász német tiszt sorba állította a bennünket kísérő francia Garde-Mobil tiszteket és a sárga földig lehordta őket, hogy azokkal, akik hozzájuk jelentkeztek munkára, így bánanak. A jelenet vegyes érzelmeket keltett: a bennünket embertelen bánásmódban részesítő francia csendőrök megérdemelték a megaláztatást, de hogy ezt egy kis semmirekellő német tisztecske csinálta, az mégsem tetszett. Párizsban az állomáson német módon, szervezetten fogadtak bennünket: fejkendő nők hatalmas kondérokából meleg ételt mértek mindenkinek a csajkába, majd zárt teherautókon egy laktanyába vittek bennünket. Itt kellett megvárnunk a továbbutazást.

A párizsi tartózkodáshoz sok érdekes emlékem fűződik. A laktanya udvarán várakoztunk, sok francia gyerek vett bennünket körül. Tudtam egy Párizsban dolgozó unokabátyám telefonszámát, fel akartam hívni, de minden vagyonom egy eldugott százfrankos volt, a telefon viszont csupán fél frankba került. Gyors számvetést végeztem: ha a gyerek felhívja a bátyámat, esetleg kijuthatok egy napra, de félek, hogy nem jön vissza a pénzzel és a végén nem is telefonál. Nos, a gyerek visszajött a pénzzel, de a találkozó mégsem sikerült. Az unokabátyám maga is félt a németektől.

Megérkezésünk másnapján már kellemes meglepetésben volt részünk: számos, Párizsban élő magyar keresett fel bennünket; a párt, úgy látszik, működött. Többen közülünk kijutottak egy-egy napra, de akik bent maradtak, azok sem jártak rosszul: az elvtársak velünk maradtak, elbeszélgettünk. A sok kedves szó mellé évek óta nem látott falatok kerültek: felvágott, sült, szárnyas, sütemény, gyümölcs, csokoládé, ital, kávé. Kellemes, elvtársias fogadtatás és mellé minden, mi szem-szájnak ingere — álmunkban sem lehetett volna szebb.

Három nap múlva tovább utaztunk. Németországban kisebb csoportokra osztottak bennünket. Mi magyarok négyen, Rajk Lacival, valamint több lengyel és jugoszláv elvtárssal, Espenheimbe kerültünk, Lipsétől mintegy 40 km-re.

1941. június 9-én érkezünk az alig néhány száz házból álló kis faluba. Itt építették az Allgemeine Sächsische Werke műbenzinyár telepét. Legalább tízezer külföldi munkást toboroztak össze. Zömmel franciákat, olaszokat, lengyeleket, szlovákokat. Tekintettel arra, hogy kis faluról volt szó, a külföldi munkások részére tábort építettek. A tábort jól megszervezték: a lakóbarakkokon kívül berendezett fürdők, kázinó stb. álltak rendelkezésünkre

és természetesen szabad emberként éltünk. Fizetést kaptunk, valamint étkezési jegyeket, amelyekért csak a táborban szolgáltak ki bennünket. Hogyan aránylott a fizetésünk a német munkásokéhoz, azt nem tudnám megmondani, de azt sem, hogy mit lehetett érte vásárolni. Mindez nem érdekelt minket, mert a célunk az volt, hogy a legelső adandó alkalommal tovább álljunk. Vásárolni amúgy is csak Lipszében lehetett.

Vasárnap bementünk a városba, amely — mint említettem — egy órányira volt autóbusszal. Furcsa megkülönböztetésben részesítették a németek az önként jelentkező lengyel munkásokat. Ezeknek — kabátjuk baloldali hajtókáján — 5 cm átmérőjű, kör alakú jelet kellett viselniük. A jel sárga volt kék szegéllyel és középen egy kék P betű: Polen (Lengyelország) kezdőbetűje. A lengyelek fizetéséből 15⁰/₀-ot levontak Varsó újjáépítése címen, mondván, hogy Varsó lakói ellenálltak a német fasisztáknak, ezért kellett a várost lerombolni. A lengyeleket, megkülönböztetésül, nem engedték felszállni az autóbuszra.

Lipszében 1941 közepén még elég mozgalmas volt az élet, de élelmet már csak jegyre adtak (pl. gyümölcsjegyre egy negyed kiló paradicsomot). Még a cukrászsüteményt is jegyre adták. Egy sétánk alkalmával — Rajk Laci, Révay Dezső és én — bementünk egy cukrászdába és a kiszolgálólánytól süteményt kértünk. Látva, hogy nincs jegyünk, jó hangosan, hogy a többi vendég hallja, azt mondta; jegy nélkül csak másnapos süteményt adhat — és friss süteményt nyomott a markunkba.

A táborban, a munkára történt szétosztás előtt, orvosi vizsgálaton estünk át. Rajk elvtársat vízvezetékyszerelőnek, engem szállítómunkásnak osztottak be, a 25 méteres benzintároló tornyok felállításához. Minden munkát más német vállalkozónak adtak ki, így különféle vállalkozókhöz kerültünk. Laci munkája nem volt nehéz, az enyém annál inkább. A benzintorony három darab, 12—13 tonnányi, 3 m átmérőjű csőből készült. Ezeket igen primitív módon, kézzel hajtott daru segítségével kellett felállítani úgy, hogy minden fél méteres emelés után aládúcoltuk a csőelemeket. Ez igen veszélyes volt, mert a cső könnyen megbillenhetett és aki alá került, abból palacsintát csinált. Különbösen halálos baleset szinte minden nap előfordult. Szigorú volt a munkafegyelem: reggel 7 órakor kezdtük a munkát, 9 órakor 15 perc, 12 órakor fél óra szünet volt. A felügyelők kemény munkát követeltek. Hárman cipeltünk a vállunkon egy-egy 200 kg-os vascsövet és ha nem mentünk elég ütemesen, a német ránk kiáltott: „Egy-kettő” — diktálta az ütemet, s megfenyegetett, ha nem mozgunk gyorsabban, feljelent bennünket szabotázsért. A tábor területén is ott sétáltak a horogkeresztes karszalagos felügyelők.

Egyszer a következő jelenet játszódott le, nem messze az én munkahelelyemtől: szóváltás támadt az egyik lengyel munkás és a német munkavezető között. A zajra ott termett a horogkeresztes felügyelő és rákiáltott a lengyelre: „Fel a kezekkel!” A lengyel munkás nagy kalapáccsal dolgozott és a felszólításra a kalapáccsal együtt emelte fel a kezét. A munkafelügyelő szó nélkül lelötte. Július 14-én — a francia nemzeti ünnepen — néhány francia munkás nem ment dolgozni. Ezeket Dachauban internálták. A munkakörülményeket és az egész légkört nehezen viseltük el. Egy vasárnap Rajk, Révay és én elmentünk sétálni Espenheim környékére, egy másik

községbe. A községnek volt egy kis mozija. Annyira vágytunk egy kis szórakozás után, hogy meg sem néztük a film címét, csak jegyet váltottunk és bementünk. A moziban derült ki, hogy a németek egyik legkedveltebb pogromfilmjét, a Jud Süß (Kedvenc zsidó) címűt játszották. A kis községben, ahol voltunk, talán életükben sem láttak még zsidót, mégis izgatott volt a hangulat. Bennünket undor fojtogatott a fasiszta uszítástól, de vetítés közben nem lett volna tanácsos felállnunk. Az első szünetben azonban rohanvást továbbálltunk.

Azért mentünk Németországba, hogy onnan hazakerüljünk. Az espenheimi levegő csak hozzájárult ahhoz, hogy gyorsabban hajtsuk végre terveinket. Június 22-én kitört a szovjet—német háború. Nem akartuk elhinni. Az 1939-es szovjet—német megnektámadási szerződés híre a francia koncentrációs táborban ért bennünket. Mi is, mint minden kommunista, sokat vitakoztunk rajta. Határtalan bizalommal viseltettünk a Szovjetunió és a párt iránt, így egy percig sem kételkedtünk abban, hogy a szovjet kormány helyesen járt el, időt nyert a felkészülésre az álnok nyugati imperialista hatalmakkal szemben. Nem inogtunk meg a finn—szovjet háború alkalmával sem. Az azonban, hogy ilyen gyorsan következik be a fasiszták hitszegő támadása, eleinte hihetetlen volt. Még hihetlenebbek voltak a német győzelmekről szóló hírek. Ezeket egyszerűen hazugságnak tartottuk. Annyira hittünk a Szovjetunió ügyének igazában, hogy a német híreket egyáltalán nem vettük komolyan. Mindezek után érthető, hogy sem Rajk László, sem mi, többiek nem találtuk a helyünket és vártuk, mikor jön már el az alkalom a továbbállásra.

Szökés haza

Végre egy nap látogatónk érkezett Zwickauból. Egy volt magyar brigadista — Szabó elvtárs — keresett fel bennünket. Elmondta, hogy kapcsolatba kerültek az illegális német kommunista párttal és tőlük szereztek bizonyos információkat. Hazaszökésünkre a legjobb lehetőség Hegyeshalom környékén nyílhat. Kis vázlatot kaptunk arról, merre vezet az út, hol helyezkednek el az őrségek. Adott egy bécsi címet azzal, hogy az illetőt kell felkeresnünk, ő elvisz majd bennünket Jägersdorfba, ki az osztrák—magyar határra és megmutatja az utat. Mindhármunknak adott 15 pengőt, hogy tovább tudjuk folytatni az utunkat Magyarországon is. Megállapodtunk, hogy Rajk Laci egyedül megy augusztus végén, majd két hét múlva én következem, egy Kahán nevezetű csehszlovákiai brigadistával, akivel Lipcsében találkozom a pályaudvaron.

Ettől kezdve Rajk Laci hangulata is jelentősen megváltozott. Ketten, mivel én voltam a következő, meghánytuk-vetettük a dolgokat. Egyik fontos kérdés az volt, hogy a gyárból ne keressenek bennünket két-három napig, amíg a határra jutunk, mert ha szökésen kapnak az Dachaut jelenti. Rajk elvtárs a következő tervet eszelte ki: jelentkezett az Arbeitsamtnál (munkahivatal), hogy az éppen akkor Bécsben megrendezett vásárra látogatóba érkezik a bátyja, akivel szeretne találkozni.

Három nap szabadságot kért. Megkapta és lázasan készülődött az útra, én pedig izgatottan vártam az értesítést, hogy a bécsi cím nem provoká-

toré-e. Ebben az időben már szigorúbban vigyáztak ránk, mert a velünk érkezett 20 jugoszláv elvtárs hazaszökött és átállt a partizánokhoz. Rajk Laci megígérte, hogy Budapestre érve felkeresi szüleimet és közli velük, hogy élek, és megnyugtatja őket: rövidesen otthon leszek. Szüleim ugyanis hosszú ideje nem tudtak rólam semmit. Néhány nap múlva valóban kaptam levelet Lacitól, amelyben jelezte: „a bécsi rokon jól van”. Hazaszökésének részleteiről azonban nem tudtam semmit. A megbeszélés szerint nekem szeptember 15-én reggel kellett a lipcsei pályaudvaron lennem a randevún.

Én komplikáltabban csináltam: jelentkeztem az Arbeitsamtnál, hogy orvos vagyok és azt az ígéretet kaptam, hogy orvosként fogok dolgozni, nem pedig mint szállítómunkás. Amikor meghallották, hogy a németen kívül beszélek franciául és olaszul is, megígérték, hogy sürgősen rendelőbe helyeznek, mert úgysem tudnak megfelelően beszélni a betegekkel. Miután még 10 nap múlva sem került sor az áthelyezésemre, ismét jelentkeztem a munkahivatalban, ahol egy idősebb úr fogadott. Előadtam neki ügyemet. Amikor meghallotta, hogy orvos vagyok, rögtön megmutatta a jobb kézfejét: krónikus száraz ekcémája volt. Számos orvosnak megmutatta, de nem tudtak rajta segíteni. A spanyol kórházakban, a francia koncentrációs táborokban sok mindennel foglalkoztam, de bőrgyógyászattal soha. Mégis eszembe jutott egy egyszerű recept — 20%-os szaliciles alkohol — amitől azt reméltem, hogy aktivizálja a krónikus folyamatot és az ekcéma esetleg így javulni fog. Ügyemben három nap múlva kellett jelentkeznem. Az öreg, amikor meglátott, majdnem összecsóskolt örömeiben. Megmutatta, mennyire javult a keze és közölte, hogy az áthelyezésemet elintézték. Nekem azonban szabadságos papír kellett. Rögtönöztem is egy mesét. Volt nálam egy magyar nyelvű levél, ezt meglöbögatva elmondtam, hogy a feleségem most fog szülni és szeretnék erre az időre a közelében tartózkodni. Mondanom sem kell, több mint négy éve, hogy otthonról eljöttem és azt sem tudtam, ki lenne a feleségjelölt. Az öreg meghatódva vette tudomásul és kérte az útlevelemet, hogy elintézzze. Az útlevelemet azonban 1939. február 9-én, amikor Franciaországba kerültem, megsemmisítettem. Így magyar útlevélről szó sem lehetett. Kértem, adjanak ideiglenes német útlevelet. Ezt elvben nekem nem adhattak, mert formailag Magyarországot abban az időben még nem szállták meg, kérésemre azonban az öreg elárulta, hogy egy közeli nagyobb községben, Bornában, adhat ilyet a rendőrség. Haladéktalanul Bornába mentem, újra elmondtam kis mesémet — és egy órán belül német útlevelem volt. Ezzel visszatértem Lipcsébe és megkaptam a 15 nap szabadságot. Hiába, az embernek fel kell találnia magát, egy kis szerencse azonban nem árt!

Szabályos papírok birtokában már „nagyfiú” lettem. Megszereztem dr. Hahn elvtárs címét, aki Berlinben dolgozott; meglátogattam és megnéztem a várost. A német fővárost addig csupán egyszer érte nagyobb bombatámadás, de mire odaértem, a pusztításnak már a nyomát sem lehetett látni.

A megbeszélés órában a lipcsei pályaudvaron vártam Kahán elvtársat, aki pontosan meg is érkezett. Megváltottuk a jegyünket, simán el is jutottunk Bécsig: út közben egyszer sem volt igazoltatás.

Bécsben a megadott címen megkerestük a vezetőt, majd egy kisvendéglő-

be mentünk. Kellemes meglepetés volt, hogy míg Lipcsében és környékén „Heil Hitler!”-rel köszöntötték egymást az emberek, itt csak „guten Tag!”-ot lehetett hallani. Ebéd után megváltottuk a vasúti jegyeket és megindultunk a határ felé. Vezetőnk, egy 40—45 éves férfi, félig iparos, félig földműves benyomását keltette. Jól beszélt magyarul. Jägersdorfbra érve elvezetett bennünket a házhoz. Tekintettel arra, hogy még világos volt, először megfejté a tehenét — meg is kínált bennünket tejjel —. majd este 8 óra tájban kikísért a határra. Megmutatta az útirányt, mondván, hogy jó félóra alatt Magyarországon leszünk, jó utat kívánt és elváltunk.

1941. szeptember 14-e, szombat este volt. Tudtuk az irányt, kezünkben volt a vázlat: az út nagy ívet irt le és a legnagyobb hajlatot kellett elkerülnünk, mert ott volt az őrség. Egy embermagasságú kukoricáson kellett keresztülvágni magunkat. Közben besötétedett, feljött a hold is. A kukoricásban azonban elvesztettük az irányt, és csak a csillagok után próbáltunk tájékozódni. Már éjfél felé járt, de még mindig a táblában bolyongtunk. Végre egy szekérúthoz jutottunk. Nem messze tábla állt, amely a malom felé mutatta az utat, pontosan azt, amelyet el kellett kerülni. Ijedtünkben négykézláb másztunk vissza a kukoricásba. Úgy látszik azonban, még így is lármát csaptunk: tény, hogy néhány perc múlva kézi reflektor pászta-za-za át a területet. Szerencsére az öröknek nem volt kutyájuk, mi azonban legalább egy óra hosszat a földhöz, illetőleg a kukoricák tövéhez tapadtunk, és még lélegzeni is alig mertünk. Aztán folytattunk bolyongásunkat. Hajnali négy óra tájban — már világosodott — kis házikót pillantottunk meg. A bejáratnál lámpa pislogott. Fel kellett derítenünk, hogy hol vagyunk. Nem kockáztathattuk, hogy mindketten lebukjunk, elhatároztuk hát, hogy sorsot húzunk, s amíg egyikünk megközelíti a házat, addig a másik elbújik. A sorsolásnál Kahán elvtársra esett a felderítés feladata, én közben elrejtőztem, hogy szemmel tudjam tartani Kahán elvtársát, meg a házat is. Valakivel beszédbe elegyedett. Talán 15 percet beszélhetett, de nekem hosszú óráknak tűntek a percek.

Végre nyugodtan vissza indult. Elmondta a beszélgetés eredményét: magyar területen voltunk, Gizellatelepen, József főherceg birtokán, nem messze Hegyeshalomtól. Megtudtuk, hogy a közelben van egy hosszabb út, amely Hegyeshalomra vezet, egy másik pedig, Hegyeshalmot megkerülve, egy Levél nevű községbe visz; ott is van vasútállomás. Pont oda akartunk eljutni. Nagyon fáradtak voltunk, tehát felváltva örködtünk, s egy félórányit pihentünk a közeli erdőben, csak azután folytattuk utunkat. Az útbaigazítás azonban nem volt teljesen pontos, mert benn találtuk magunkat Hegyeshalom közepében. Majdnem futva mentünk át a veszélyes városon, félve, hogy detektívek, vagy csendőrök kezébe jutunk. Hat körül értünk Levélre, a bakter éppen akkor nyitotta ki a kis állomás kerítésének kapuját. Meglátott bennünket és első szava az volt, hogy mi újság Németországban. A kérdéstől megijedtünk, mert nem tudtuk, hogy nem provokációra készül-e az öreg. Tagadtuk, hogy Németországból jövünk, de a bakter nem hitte el és még ő szidott bennünket, hogy úgy kell nekünk, miért hagytuk becsapni magunkat a németektől és miért mentünk önkéntes munkára Németországba. Mi váltig tagadtunk, de jónak láttuk gyorsan továbbállni. Közben megnéztük a menetrendet: a személyvonat 7-re érkezik

Levélre és 9 órakor Győrbe, de csak 14 órakor folytatja útját Budapest felé. Ez nem tetszett, félünk a lebukástól, mihamarabb Budapesten akarunk lenni. Közben kinyitották a pénztárat is, és megtudtuk, a 15 pengőből éppen telik a személyvonatra Győrig, majd különbözőzet ráfizetésével Győrből folytathatjuk az utunkat gyorsvonattal, sőt még marad is fejenként egy pengőnk. De azt is megmondták, hogy a személyvonat érkezése és a gyorsvonat indulása között 1—2 perc van csupán. Végre megjött a személyvonat. Győrbe érkezve leugrottunk és rohantunk a budapesti gyors felé. Felszálltunk a zsúfolt kocsira. Alig csuktuk be az ajtót, kinyitották, és két civilruhás jelent meg. Az elől álló felénk fordulva megmutatta a kabátja hajtókája mögötti detektívjelvényt, majd felszólított, hogy kövessük őket. A másodperc tört része alatt átvillant agyamon: nem valószínű, hogy tudnák kik vagyunk. Felajánlottam hát, ha a csomagjainkat akarják megnézni, ám tessék. Nekem egy újságpapírba csomagolt pizsama és egy Lipszéban vásárolt német nyelvű orvosi diagnosztika volt minden vagyonom, Kahán elvtársnak egy kis aktatáskában szintén csak a pizsamája volt. Erre megnyugodtak a detektívek és az igazolványainkat kérték. Nekem még volt valamim, de Kahán elvtársnak semmi. A kezdeti siker azonban felbátorított. Azt mondtam, illegálisan jöttünk haza, hogy Budapesten jelentkezünk a rendőrségen és ha büntetést érdemlünk, úgyis megkapjuk. Az elől álló detektív hátrapillantott a másikra, az bólintott. Otthagytak bennünket, leszálltak a vonatról. 11 órakor Budapesten voltunk. Még maradt annyi pénzünk, hogy át villamoson átszállót váltsunk, így érkeztünk szüleim Izabella utcai lakására. Váratlan hazaérkezésünk hihetetlen örömet okozott.

Másnap korán reggel felkerestem régi barátomat, a Szociáldemokrata Pártból ismert Fuchs Pál jogász elvtársat. Azt tanácsolta, menjek el a rendőrségre bejelentkezni, de a honvédséghez is, ahol katonaszőkevényként tartottak nyilván. Abban állapotunk meg, ha letartóztatnak, szüleim azonnal értesítik. Német papírjaim megmentettek: csupán egy hónap múlva vittek el büntetőszázadba...